

OSUDY VELKOSTATKÁŘSKÝCH ARCHIVŮ A HISTORICKÝCH KOLEKČÍ PŘI PRVNÍ POZEMKOVÉ REFORMĚ (1918–1938)¹

KRISTÝNA KAUCKÁ

Osudy archivů velkostatků během první československé pozemkové reformy nejsou z archivního ani historického hlediska nikterak výrazně probádaným tématem. Vezmeme-li přitom v úvahu, že pozemková reforma představovala zásadní zásah do majetkové struktury vznikající Československé republiky, zohlednění vývoje těchto archivních celků a historických kolekcí je nesmírně důležité. Bez nadsázky lze použít slova prvního československého prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka (1850–1937), že „pozemková reforma je vedle převratu největším činem nové republiky; je dovršením a vlastním uskutečněním převratu.“² Šlechtická panství a jejich majitelé hráli v habsburské monarchii klíčovou roli ve vztahu k politickému, hospodářskému a sociálnímu uspořádání státu a v době předbřeznové dokonce zajišťovali správu říše (tzv. patrimoniální správa). Tuto roli postupně od padesátých let 19. století ztráceli,³ nadále však představovali dominantního zaměstnavatele ve většině regionů a díky svému pozemkovému majetku disponovali i nezanedbatelným politickým vlivem. Je patrné, že se ve fondech šlechtických velkostatků nachází – či přesněji řečeno by měly nacházet – zásadní dokumenty pro porozumění života ve venkovských oblastech v uplynulých staletích. Ačkoliv je pro dnešní porozumění historickému vývoji zcela zásadní konstituování archivní sítě a přebírání velkostatkářských sbírek, toto téma na své soustavnější uchopení stále čeká. Příspěvek si proto klade za cíl analyzovat na dvou konkrétních případech okolnosti utváření péče o cenné historické fondy. Prvním případem jsou písemnosti z rodinných sbírek Fürstenbergů a velkostatku Křivoklát, druhým knihovni sbírky Dietrichsteinů z mikulovského velkostat-

---

1 Studie vznikla s podporou na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace RVO:67985921.

2 Deset let Československé republiky, Svazek III. Praha 1928, s. 550.

3 Hlavačka, Milan: Zlatý věk české samosprávy. Samospráva a její vliv na hospodářský, sociální a intelektuální rozvoj Čech 1862–1913. Praha 2006, s. 13–16; Georgiev, Jiří: Až do těch hrdel a statků? Konzervativní myšlení a otázka samosprávy v politických strategiích české státoprávní šlechty po roce 1848. Praha 2011.

ku. Záměrně byly vybrány kolekce, které si jsou svými osudy natolik podobné, že dovolují zobecnění interakce mezi rodící se archivní péčí, formujícím se institutem kulturního dědictví a pozemkovou reformou.

Během složitých politických vyjednávání o podobě pozemkové reformy⁴ se otázky spojené s přebíráním velkostatkářských archivů téměř neobjevovaly. Pozornost se soustředila hlavně na výměry půdy, jež budou původním vlastníkům ponechány,⁵ či zda se celý proces provede za náhradu, nebo bez ní.⁶ Pozornost zákonodárců přitahovaly praktické záležitosti, třeba určení orgánu, který tuto složitou agendu dostane na starosti (tím se nakonec stal nově zřízený Státní pozemkový úřad⁷), či jaké osobnosti budou o realizaci reformy spolurozhodovat. Netřeba zastírat, že dohled nad tím, co bylo de facto největším majetkovým přesunem od osvíceneckých reforem, dával ohromnou moc osobám i politickým stranám, jimž se podařilo získat tuto agendu do své gesce. Pozemková reforma samozřejmě otevírala dveře také nepotickým a korupčním praktikám (např. při přidělování atraktivních půdních celků a budov, jež k nim náležely).⁸ První zmínka o velkostatkářských archivech se objevila až v zákonu o hospodaření na zabraném majetku pozemkovém z února 1920.⁹ Ten velkostatkářům v § 2 ukládal povinnost udržování majetku v dobrém stavu, pod čímž bylo v devátém – a zároveň posledním – bodě rozuměno „bezpečné uložení a náležité opatrování archivů, registratur, příručních spisoven a správních knihoven, vyjímajíc věci čistě rodinné“. Podstatné však je, že zákon neobsahoval žádné sankce při nedodržení tohoto paragrafu.

4 Souhrnně o vyjednávání pojednal v roce 1963 Milan Otáhal v publikaci Otáhal, Milan: Zápas o pozemkovou reformu v ČSR. Praha 1963. Tempu, ve kterém byly přijímány první zákony spojené s pozemkovou reformou, věnoval přední národohospodář Cyril Horáček pasáže ve svých pamětech: „To byl ten pověstný zákon záborový z dubna roku 1919, na který socialisté tak spěchali, že zpravodaj Modráček neměl ani času vypracovati písemnou zprávu pro plénum N[árodního] s[hromáždění], nýbrž referoval o jedné z nejdůležitějších akcí zákonodárných jen ústně!“ Blíže viz Herc, Svatopluk (ed.): Cyril Horáček. Vzpomínky z mého života. Praha 2017, s. 229–233.

5 Kompromisní řešení se podařilo najít na 150 ha zemědělské nebo 250 ha veškeré půdy. Zákon však poskytoval různé výjimky. Blíže viz Zákon č. 215/1919 Sb. z. a n., ze dne 16. dubna 1919, o *zabraní velkého pozemkového majetku*.

6 Dohodnuto bylo, že majetek bude zabrán za náhradu. Podrobněji viz zákon č. 329/1920 Sb. z. a n., ze dne 8. dubna 1920, o *převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový*.

7 Státní pozemkový úřad vznikl na základě zákona č. 330/1919 Sb. z. a n., ze dne 11. června 1919, o *pozemkovém úřadě*. Přídomek státní získal v roce 1920, aby bylo jasně deklarováno, že se nejedná o soukromou organizaci.

8 Některé z nich jsou již podchyceny v odborné literatuře, zde lze odkázat na studii: Pšeničková, Jana: Aféry agrární strany související s prováděním pozemkové reformy. *Paginae historiae* 8, 2000, s. 101–117.

9 Zákon č. 118/1920, ze dne 12. února 1920, o *hospodaření na zabraném majetku pozemkovém*.

Je patrné, že materiálům s historickou hodnotou se při koncipování pozemkové reformy nevěnovala výraznější pozornost. Zčásti to jistě bylo zapříčiněno tím, že odborníci z řad archivářů a historiků tehdy čelili mnohem palčivějším problémům, spojeným s konstituováním archivní sítě v Československé republice. Již před 28. říjnem 1918 vedle sebe existovaly dvě koncepce uspořádání archivů v nově vznikajícím státním útvaru. První z nich, jejímž autorem byl Adolf Ludvík Krejčík (1877–1958), požadovala vznik resortního dělení podle státní správy, tj. vytvoření archivních odborů na příslušných ministerstvech.¹⁰ Krejčík měl profesně k velkostatkářským archivům velmi blízko, nejenomže se narodil do rodiny ředitele panství Thurn-Taxis, ale disponoval i zkušenostmi ze služby ve schwarzenberském šlechtickém archivu.¹¹ Vznik Československé republiky jej zastihl jako zaměstnanec Zemského archivu v Brně. Aktivně vstupoval do legislativního procesu a dokonce korespondoval se Státním pozemkovým úřadem.¹² Krejčík viděl paralelu mezi provedením pozemkové reformy a událostmi revolučního roku 1848, a proto se na samém sklonku prvorepublikového Československa, v roce 1937, dovolával trpkých zkušeností, „jichž [...] v praxi nabyt, jak kruté bylo namnoze naloženo a nakládáno s archivy velikých statků po zrušení patrimonií, kdy z těchto archivů, do té doby veřejných – úřady patrimoniální byly do té doby nejen hospodářskými úřady velkých statků, nýbrž zároveň prvními stolicemi soudními, správy politické, vojenské, berní a úřady patronátu církevního i školního – staly se soukromými archivy, jimž stát rakousko-uherský nevěnoval dostatečné péče.“¹³

---

10 K osobnosti Adolfa Ludvíka Krejčíka blíže viz Zaoralová, Marie: Adolf Ludvík Krejčík (jeho působení v Moravském zemském archivu). In: 155 let archivnictví v českých zemích: sborník příspěvků z konference uspořádané u příležitosti 155. výročí založení Moravského zemského archivu v Brně ve dnech 31. května – 1. června 1994. Brno 1995, s. 105–110; Boubín, Jaroslav: Adolf Ludvík Krejčík (1877–1958). Sborník prací členů Socialistického svazu mládeže Státního ústředního archivu v Praze: k 30. výročí vzniku SÚA [sv. 1], Medailóny významných archivářů, předchůdců pracovníků Státního ústředního archivu v Praze. Praha 1985, s. 96–152.

11 Šedesátí let dožil se 14. června 1937 vrchní odb. rada PhDr. Adolf Ludvík Krejčík. Tradice: věstník Svazu českých úředníků a zřízenců knížete ze Schwarzenberku v Č. Budějovicích 2, roč. 4, duben–červen 1937, s. 38.

12 Janoušek, Emanuel: Vznik a počátky zemědělského archivu (kapitola z historie českého archivnictví). Archivní časopis 18, 1968, s. 163–164.

13 Krejčík, Adolf Ludvík: Pozemková reforma a archivy velikých statků. Praha 1937, s. 3. Viz též Markus, Antonín: Archivy a registratury na zabraném majetku pozemkovém. Časopis Archivní školy 3, 1926, s. 1–12; Görner, Josef: Vlastnické vztahy k archiváliím v I. republice. Archivní časopis 13, 1963, s. 88–101; Krejčí, Marek L.: Zrušení svěřenství, pozemková reforma a patrimoniální archivy. Právně historické poznámky k přístupu státních orgánů k ochraně písemných památek v meziválečném období. In: Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepiscectví na formování obrazu české minulosti (Z Českého ráje a Podkrkonoší – supplementum 4, 1998), s. 61–76; Pšeničková, Jana: Ochrana historických památek a přírodních krás při provádění po-

Alternativní koncepce uspořádání archivu v Československu předpokládala zřízení jednotného národního archivu. Představil ji ředitel Zemského archivu v Praze Jan Bedřich Novák (1872–1933) během první odborné porady československých archivářů v listopadu 1918.¹⁴ Mezi její zastánce – i když nikoliv bezvýhradné – patřil i Josef Borovička (1885–1971), taktéž ze Zemského archivu v Praze.¹⁵ Nakonec byla zvolena právě tato druhá varianta, přičemž pro další vývoj je důležité zmínit, že ačkoliv Adolf Ludvík Krejčík na poradě svou koncepci otevřeně nepředstavil, začal ji pomalu uvádět do praxe.¹⁶ Tento přístup se nakonec ukázal jako velmi účelný, neboť zřízení národního archivu jakožto ústřední archivářské instituce se v meziválečném Československu nepodařilo dosáhnout. Důvodem byly na prvním místě kompetenční spory mezi jednotlivými státními institucemi (Ministerstvo školství a národní osvěty ČSR, Ministerstvo vnitra ČSR, Ministerstvo zemědělství ČSR, Zemský archiv v Praze a místodržitelství archiv, který se záhy přeměnil na Archiv Ministerstva vnitra ČSR). Energii archivářů rovněž odčerpávala archivní a spisová rozluka s Vídní, přičemž jejich počet nečinil v nové republice ani dvacet jedinců, což samozřejmě nevytvářelo předpoklady pro komfortní a efektivní práci.¹⁷

Ministerstvo školství a národní osvěty ČSR zřídilo v lednu 1919 archivní poradní sbor, který se sešel celkem čtyřikrát. Jeho agendu tvořily i úvahy o způsobech, jakým se naloží s velkostatkářskými (tedy šlechtickými patrimoniálními) archivy. Krejčík aktivně prosazoval myšlenku zřízení zemědělského archivu, fungujícího ideálně při Ministerstvu zemědělství ČSR,¹⁸ jehož zaměstnancem se v únoru

---

zemkové reformy v ČSR. In: *Rekviem zemědělsko-lesnické archiváře a agrární historičce*. In memoriam PhDr. Jany Pšeničkové. Praha 2010, s. 341–361.

- 14 Drašarová, Eva: Jan Bedřich Novák (1872–1933). Sborník prací členů Socialistického svazu mládeže Státního ústředního archivu v Praze: k 30. výročí vzniku SÚA [sv. 1], Medailóny významných archivářů, předchůdců pracovníků Státního ústředního archivu v Praze. Praha 1985, s. 207–244; Kollmann, Josef: Archivář Jan Bedřich Novák. K 100. výročí jeho narození. In: Kollmann, Josef: *Archiváři*. Sborník studií PhDr. Josefa Kollmanna vydaný při příležitosti jeho nedožitých 90. narozenin. Praha 2010, s. 208–222.
- 15 Kollmann, Josef: Dr. Josef Borovička a Národní archiv. Příspěvek k dějinám archivnictví novější doby. In: Kollmann, J.: *Archiváři*, s. 158–207; Janoušek, E.: *Vznik a počátky zemědělského archivu*, s. 147–180.
- 16 Janoušek, E.: *Vznik a počátky zemědělského archivu*, s. 151–152.
- 17 Ankety pořádané archivní sekcí Národního výboru Janem Bedřichem Novákem dne 20. listopadu 1918 se zúčastnilo 23 odborníků; z toho tři archiváři působili po převratu ve vídeňských ústředních archivech, a kromě toho byl přítomen profesor pomocných věd historických Gustav Friedrich. Blíže viz Kollmann, J.: *Dr. Josef Borovička a Národní archiv*, s. 170.
- 18 Kollmann, J.: *Dr. Josef Borovička a Národní archiv*, s. 173.; K průběhu prvního zasedání poradního sboru dne 25. ledna 1919 blíže viz Janoušek, E.: *Vznik a počátky zemědělského archivu*, s. 154–155.

1919 stal.¹⁹ Právě tehdy se utvořil pojem „zemědělské archivnictví“, který sice nebyl nikdy naplněn přesnou definicí,²⁰ obecně se však mělo jednat o správu velkostatkářských archivů (v té době často označovaných za patrimonální). Krejčíkovi se nakonec podařilo prosadit vznik Československého archivu zemědělského při Ministerstvu zemědělství ČSR, který se z pověření Státního pozemkového úřadu zabýval agendou šlechtických velkostatků. Jen během prvního desetiletí činnosti provedli jeho pracovníci soupis 60 archivů a hospodářských registratur z Čech, 26 z Moravy, 5 ze Slezska, 20 ze Slovenska a 2 z Podkarpatské Rusi.²¹ Pracovní podmínky však nebyly zdaleka ideální. Roku 1931 muselo dojít k omezení prohlídek archivů nacházejících se mimo území Čech, jelikož byl na tuto práci alokován pouze jediný úředník. Situaci ještě komplikovala nedůvěra velkostatkářů, kteří nechtěli archiváře do svých sbírek pouštět, takže musel dokonce zasáhnout Svaz československých velkostatkářů, ústřední organizace hájící zájmy majitelů velkostatků.²² Prohlídky archivů a soupisy materiálů přinesly šokující zjištění, že ztráty historicky cenného materiálu činí až 50 %, obzvláště pak z období kolem roku 1848.²³

Pro samotné přejímání archivů byl klíčový § 33 náhradového zákona, který přímo zmiňoval přebírání archivů: „Převezme-li pozemkový úřad celé statky, ať po částech nebo najednou, převezme zároveň jako podstatnou část statku bez zvláštní úplaty archivy a registratury patrimonální a hospodářské správy. Písemnosti rodinné zůstanou v držení dosavadních vlastníků, podrobí-li se podmínkám stanoveným pozemkovým úřadem v dohodě s ministerstvem školství a národní osvěty, pokud jde o umožnění studia jednotlivých listin nebo knih majících význam všeobecně historický.“²⁴ Samotná dikce paragrafu naznačuje, že byla

---

19 Janoušek, E.: Vznik a počátky zemědělského archivu, s. 153.

20 Je nutno podotknout, že se nejednalo o žádnou novinku v českých zemích. Například v roce 1915 se teoretickým otázkám spojeným se zřízením agrárního archivu věnoval Josef Borovička. Blíže viz Borovička, Josef: Zřízení agrárního archivu. Agrární archiv 2, 1915, s. 20–33, 70–81. Národopisná výstava československá z roku 1895 přitáhla zájem veřejnosti k venkovskému lidu a jeho dějinám. Blíže viz Kollmann, J.: Dr. Josef Borovička a Národní archiv, s. 162–163. Právě Josef Borovička své stanovisko v porevolučním období zásadně změnil a myšlenku samostatného zemědělského archivu dále nepropagoval. Blíže viz Tamtéž, s. 168.; K pojmové neukotvenosti též Janoušek, E.: Vznik a počátky zemědělského archivu, s. 153.

21 Krejčík, Adolf Ludvík: Příspěvky k soupisu archivů velikých statků. Praha 1929, s. 2.

22 Krejčík, A. L.: Pozemková reforma, s. 9–10.; Hlavní platformy, v nichž se velkostatkáři sdružovali a společně koordinovali postup při provádění pozemkové reformy, byly Svaz československých velkostatkářů a Svaz německých velkostatkářů. O jejich působení blíže viz Kubačák, Antonín: Činnost Svazu československých velkostatkářů v letech 1919–1943. Sborník archivních prací 2, roč. 37, 1987, s. 325–373.

23 Krejčík, A. L.: Pozemková reforma, s. 10

24 Zákon č. 329/1920 Sb. z a n., ze dne 8. dubna 1920, *o převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový.*

tematika formulována velmi obecně a vágně a v zákoně se ani nikde neobjevila definice pojmu „písemnosti rodinné“, což dávalo majitelům značnou volnost při nakládání s jejich archivy.

Velké obavy vzbuzovalo nebezpečí úniku historicky cenných děl za hranice Československé republiky. Právě z toho důvodu byl do zákona o zrušení fideikomisu vložen § 17: „K zajištění sbírek a předmětů umělecké nebo dějinné ceny, archivů, knihoven a registratur, které jsou příslušenstvím svěřenských statků, do doby, než bude zákonem upravena ochrana památek vůbec, nařídí ministerstvo školství a národní osvěty na své náklady jejich soupis znalci na základě soupisů, založených ve svěřenských spisech anebo při inventuře svěřenského majetku upotřebených. Tito vyšetří, které věci z příslušenství svěřenství mají uměleckou nebo dějinnou hodnotu, a sepiší je s podrobnějším popisem. Podle jejich posudku rozhodne ministerstvo školství a národní osvěty, které z těchto věcí mají býti nadále uschovány. Rozhodnutí s opisem seznamu buď sděleno nabyvateli svěřenského jmění. Pokud takové věci nepřešly podle jiných zákonů nebo dohodou ve vlastnictví neb uschování státu, buďtež ponechány v uschování nabyvatele svěřenství, není-li jiné úmluvy. Zciziti sbírky takových předmětů, archivy a knihovny nebo jednotlivé věci z nich není dovoleno bez souhlasu ministerstva školství a národní osvěty.“²⁵ Zároveň si Ministerstvo školství a národní osvěty vyhrazovalo právo rozhodovat o historických a uměleckých sbírkách.²⁶ Tento zákon již sankce obsahoval – v případě neplnění příslušných norem hrozila dotyčným pokuta 100 000 Kč či vězení až na dobu tří měsíců.²⁷ Ani navzdory takto vysokým postihům se však nepodařilo vývozu historicky cenných památek za hranice Československé republiky zabránit.

Rodinné sbírky Fürstenbergů a velkostatek Křivoklát aneb nekontrolovatelný odvoz za hranice

Velkostatek Křivoklát, který vlastnil již od 18. století říšskoněmecký rod Fürstenbergů, se nachází ve středních Čechách. Do samostatné republiky vstupovalo Křivoklátsko poměrně dramaticky – proběhla zde celá řada táborů lidu s hlavním

25 Zákon č. 179/1924 Sb., ze dne 3. července 1924, *o zrušení svěřenství*.

26 Písemnosti a spisy z archivů a registratur mohou býti zničeny jen se svolením ministerstva školství a národní osvěty po odborné prohlídce státními archivními orgány. Opatření podle předcházejících ustanovení, pokud se týkají archivů a registratur, učiní ministerstvo školství a národní osvěty dohodnouc se s ministerstvy spravedlnosti, vnitra a zemědělství. Ustanovení § 2 č. 9. zákona ze dne 12. února 1922, č. 118 Sb. z. a n., se tímto nemění. Viz Zákon č. 179/1924 Sb., ze dne 3. července 1924, *o zrušení svěřenství*.

27 Přestoupí-li vlastník vydaná nařízení, může býti jmenovanými politickými úřady uložen peněžitý trest do 100.000 Kč nebo vězení do tří měsíců. Viz Zákon č. 179/1924 Sb., ze dne 3. července 1924, *o zrušení svěřenství*.

požadavkem po vyvlastnění majetku rodu a Fürstenbergové byli přijímáni krajně nepřátelsky.²⁸ Dokonce i za těchto okolností se místní lidé snažili ochránit historickou hodnotu křivoklátského majetku. Hned v prvních dnech po vzniku státu se iniciativy ujali Sokolové: „Jakmile však došla do Křivoklátska zpráva o převratu, ujali se zmínění bratří a několik žen opět vedení a připravovali jednotu k novému životu. Strážních hlídek v obci potřeba nebylo. Asi 4 bratří však za vedení bratra Eduarda Kotvy, lékárníka v Křivoklátě,²⁹ odebrali se do tamního hradu, majetku to Fürstenbergů, kde zapečetili rytířskou síň, v níž uložen byl archiv a vzácné památky. Odebrali tu klíč a odevzdali jej Národnímu výboru. Po čase sice klíč byl vrácen a na pokyn Národního výboru z Prahy pečeť odejmuta, ale přece jen zabráněno bylo tomu, že v prvních dnech zmatku a rozrušení nedošlo k žádným přehmatům neb škodám.“³⁰

Po spletitých vyjednáváních se Státním pozemkovým úřadem se nakonec Fürstenbergové rozhodli celý velkostatek odprodat československému státu, což bylo stvrzeno smlouvou z května 1929.³¹ Její součástí byl i archiv, který spolu s gotickým oltářem a sbírkami vykopávek obsahujícími keltské mince z oppida ve Stradonicích³², odborníci ocenili na 15 milionů Kč (není bez zajímavosti, že ve svých interních materiálech Státní pozemkový úřad odhadoval, že se tento majetek podařilo získat zhruba za 1 milion Kč).³³ Prohlídky archivu uloženého na hradě Křivoklát v malé rytířské síni, stříbrníci a jednotlivých kancelářích, se ujal Adolf Ludvík Krejčík.³⁴ Za správce archiválií byl ustanoven fürstenberský úředník

---

28 Křivoklátský lid proti Fürstenberkovi. Sociální demokracie, ze dne 13. května 1921, 13, 19, s. 7. Dále též protesty proti přítomnosti člena rodu na Křivoklátsku v roce 1919 Karel Fürstenberg na Křivoklátě. Rakovnický obzor, ze dne 12. dubna 1919, 40, 15, s. 4. Protest proti Fürstenbergům na Dřevíči z roku 1923 viz Bývalý „knížepán“ Fürstenberg. Sociální demokracie, ze dne 26. dubna 1923, 15, 17, s. 2.

29 Narodil se 7. července 1876 a zemřel 26. února 1939. Blíže viz Nováková, Iva: Dějiny lékárenství na Domažlicku. Rigorózní práce. Hradec Králové: Farmaceutická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, 2006, s. 41.

30 Národní archiv (NA), fond Česká obec sokolská, kart. 147, Za svobodu vlasti. Persekuce za války světové, účast a ztráty župy ve válce, revoluční činnosti za hranicemi, dějiny župy v době státního převratu a pomoc ohroženému Slovensku. Výňatek z knihy bratra Ant[onína] Hřebíka: „Třicet let sokolské župy Jungmannovy 1897–1927“, s. 173

31 NA, fond Ústřední ředitelství státních lesů a statků (ÚŘSLS), kart. 695, inv. č. 941, sign. Ž 1610, Dohoda o konečném provedení pozemkové reformy na velkostatku Křivoklát.

32 O tzv. Stradonickém pokladu blíže viz Militký, Jiří: Oppidum hradiště u Stradonic: komentovaný katalog mincovních nálezů a dokladů mincovní výroby. Praha 2015.

33 NA, fond Státní pozemkový úřad – Vlastnické soubory majitelů velkostatků, soubor L 168–169, kart. 1435, sign. 1D, Návrh výkupu majetku Fürstenberského, s. 8.

34 NA, ÚŘSLS, kart. 696, inv. č. 941, sign. Ž 1610, Protokol sepsaný dne 11. června 1929 na Křivoklátě o odevzdání a převzetí bibliothéky, archivu a muzea.

Rudolf Maxera (1868–1935), který se historii Křivoklátska věnoval i v odborných studiích.³⁵ Majitelé se rozhodli, že některé knihy a archiválie z hradu odvezou, jelikož mohli dle zákonných ustanovení vyloučit ze sbírek pro vlastní potřeby materiály čistě rodinné. Československý státní archiv zemědělský několikrát Fürstenberg žádal o předání seznamu vyloučených knih.³⁶ Tento seznam však nebyl nikdy dodán, takže nelze ověřit, zda byly odvezené knihy a archiválie skutečně rodinného charakteru a jakého rozsahu jsou ztráty, které skutečně postihly křivoklátský archiv a knihovnu. Pochybení bylo i na straně Československé republiky, jelikož Státní pozemkový úřad při podpisu protokolu o budoucím převzetí Fürstenbergových nemovitostí v prosinci 1928 nevyhotovil žádný soupis příslušenství ani knih. Mezi prosincem 1928 a červnem 1929 bylo na objekty, jež zůstaly v majetku rodu, odvezeno interiérové vybavení z odevzdaných nemovitostí.³⁷ Tento konkrétní příklad ukazuje, že nebylo v silách státních archivářů a knihovníků plně ohlídat a zabezpečit historicky cenné sbírky před únikem za hranice.

Mikulovská zámecká knihovna aneb kontrolovatelný odvoz za hranice

Roku 1918 vlastnil rod Dietrichsteinů na jižní Moravě, nedaleko hranic s Rakouskem, velkostatek Mikulov a na tamním zámku měl deponovanou knihovnu čítající zhruba 30 000 svazků.³⁸ Rod Dietrichsteinů finančně vyčerpávala opatření Československé republiky. V první řadě se jednalo o pozemkovou reformu, důležitou roli však sehrálo i vysoké daňové zatížení nemovitého majetku. Jako východisko z finanční krize se majitelé rozhodli odprodat svoji knihovnu a jako celek ji nabídnout státu.³⁹ Československý stát však nebyl ochoten – a nejspíše ani schopen – investovat dostatečné finanční prostředky k zakoupení Dietrichsteinské rodové knihovny pro některou ze státních knihoven. Majitelé se po tomto odmítnutí rozhodli rozprodat knihovnu prostřednictvím veřejných aukcí (celkem proběhly dvě aukce; jedna ve Vídni a jedna v Lucernu, která byla rozdělena na dvě části). Pro realizaci tohoto záměru si vybrali vídeňskou firmu Gilhofer und Ranschburg. Před zahájením aukčního prodeje byly do Mikulova vyslány přední osobnosti československého knihovnictví Jan Emler (1877–1951), ředitel Veřejné

35 NA, ÚŘSLS, kart. 696, inv. č. 941, sign. Ž 1610, Dopis Vrchní správy státních lesů a statků v Křivoklátě ze dne 2. července 1932.

36 NA, Státní pozemkový úřad – Vlastnické soubory majitelů velkostatků, soubor L 168–169, kart. 1484, sign. II G, Dopis Vrchní správy státních lesů a statků v Křivoklátě ze dne 15. listopadu 1929.

37 NA, Státní pozemkový úřad – Vlastnické soubory majitelů velkostatků, soubor L 168–169, kart. 1478, sign. I M, Dopis SPÚ ze dne 18. září 1929.

38 Trantírek, Miroslav: Dějiny mikulovské zámecké knihovny. 1. sešit. Mikulov 1963, s. 50.; Lifka, Bohumír: Dietrichsteinská knihovna. Lidové noviny, ze dne 21. listopadu 1933, s. 7.

39 Archiv Národní knihovny, Výroční zpráva za rok 1933, sestavil Jan Emler, s. 36.

a univerzitní knihovny (dnešní Národní knihovna ČR v pražském Klementinu) a Josef Volf (1878–1937), ředitel Knihovny Národního muzea. Cílem jejich „mise“ bylo z prodeje vyloučit rukopisy a inkunábule, jež mají význam pro Československou republiku.⁴⁰ Ministerstvo školství a národní osvěty ČSR využilo pravomocí, jež čerpalo ze zákona č. 179/1924 Sb., o zrušení svěřenství. Československá republika nepovolila prodat sbírku bohemikálních rukopisů, popsanou ještě v období habsburské monarchie Adolfem Paterou (1836–1912).⁴¹

Prvních 776 vzácností z mikulovské knihovny bylo nabídnuto ve dnech 21. a 22. listopadu 1933 v Lucernu.⁴² Navzdory inspekční cestě Emlera a Volfa uniklo na aukci 30 tehdy známých bohemikálních rukopisů a tisků.⁴³ Jen souhrou náhod se aukce zúčastnil právě Jan Emler, který se v té době nacházel na mezinárodních knihovnických poradách v Avignonu.⁴⁴ Kromě něho nakupovali na aukci také čeští soukromníci, například antikvářka Taussigová či podnikatel Otokar Kruliš Randa (1890–1958) prostřednictvím svého zástupce Antonína Grunda (1904–1952).⁴⁵ Druhá část aukce mikulovské zámecké knihovny se konala v Lucernu ve dnech 25. a 26. června 1934.⁴⁶ Tato akce již proběhla bez přímé účasti československých zástupců (kontakt probíhal pouze písemně). Druhá aukce mikulovské knihovny se konala ve Vídni ve dnech 27. února – 1. března 1934.⁴⁷ Přestože vzdálenost z Československa do Vídně je značně kratší nežli do Lucernu, žádná z veřejných institucí svého zástupce na aukci opět nevyslala (svoji roli zde sehrál nedostatek financí i personálních možností knihoven). Podařilo se však využít účasti soukromé antikvářské firmy Taussig & Taussig, které byly předány instrukce a peněžní limity pro nákupy od Veřejné a univerzitní knihovny v Praze a Univerzitní knihovny v Bratislavě.⁴⁸

---

40 Archiv Národní knihovny, Výroční zpráva za rok 1933, sestavil Jan Emler, s. 30–31

41 Patera, Adolf: Bohemika knížecí Dietrichsteinské knihovny v Mikulově. Praha 1915. 88 s. Soupis rukopisů knihoven a archivů zemí českých, jakož i rukopisných bohemik mimočeských; č. 3.

42 Bibliothek Fürst Dietrichstein Schloss Nikolsburg: Versteigerung am 21. und 22. November 1933. Luzern [1933]–1934.

43 Grund, Antonín: Dražba mikulovské knihovny. Lidové noviny, ze dne 1. prosince 1933, s. 9.

44 Pro knihovnu získal latinskou Alexandreidu.

45 Petr, Stanislav: Rodové knihovny Ditrichštejnů v Mikulově, jejich osudy a nálezy ditrichštejnských rukopisů v Národní knihovně v Praze. In: Kardinál František z Ditrichštejna a jeho doba: XXIX. Mikulovské sympozium, 11.–25. října 2006. Brno 2006, s. 254.

46 Bibliothek Fürst Dietrichstein II. Theil und anderer Besitz: Versteigerung am 25. und 26. Juni 1934. Luzern 1934.

47 Österreich und die Nachfolgestaaten, wertvolle Bücher und Handschriften aus der Bibliothek Alexander Fürst Dietrichstein. Nikolsburg. Wien 1934. Dostupný z internetu: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/gilhofer_ranschburg_wien1934_02_27 [3. 8. 2019].

48 Archiv Národní knihovny, kart. 1, Dopis ze dne 27. února 1934, podepsán Jan Emler, č. j. 492/1934.

Pražská univerzitní knihovna touto cestou získala dva exempláře pražských kaligrafických sborníků předloh písma ABC-Buch Petra Franzy a Küsela Berky z počátku 19. století.

Rozprodej mikulovské zámecké knihovny názorně ilustruje, jaké osudy mohly v prvorepublikovém období potkat historicky cenné kolekce. Již proklamací o provedení pozemkové reformy, která podlamovala majetkovou základnu šlechtických rodů, byla zavdána příčina k pozdějšímu zpeněžení sbírky. Připočteme-li vysoké daňové zatížení a zrušení institutu svěřeníství (fideikomisu, který právně zamezoval volnému odprodeji jím vázaného majetku),⁴⁹ majitelé byli stimulováni k odprodeji historicky cenných kolekcí. Navzdory snaze státních institucí i předních osobností vědeckého života tyto obchody regulovat se nepodařilo zabránit úniku cenností do soukromých sbírek za hranicemi Československé republiky.

Závěr

Během meziválečného období nevznikla ucelená koncepce ochrany kulturně a historicky cenných památek, ať už se jednalo o velkostatkářské archivy či knihovny. Československá republika nedokázala zabránit unikům unikátních materiálů za své hranice. Ač existovaly legislativní nástroje, jejich vymáhání bylo podmíněno silným personálním zázemím příslušných institucí. Nedostatek školených archivářů a jejich špatné hmotné zajištění zapříčinily, že se do zahraničních soukromých sbírek dostalo nepřeborné množství archiválií a knih, které nelze přesně rekonstruovat. Oba konkrétní příklady ukázaly, že docházelo ke ztrátám i v momentě, kdy příslušné instituce dohlížely nad velkostatkářskými archivy a historicky cennými sbírkami. Majitelé si byli dobře vědomi hodnoty svých kolekcí a je možno, že nechali nejcennější díla před zraky odborníků ukrýt. Tím už se ovšem pouštíme na velmi tenké pole dohadů, které (zatím) nelze nijak podložit. Velkostatkářské archivy se alespoň podařilo udržet v podobě ucelených jednotek vzniklých organickou činností původců, což umožňuje s materiálem strukturálně pracovat skrze optiku šlechtických majitelů i jimi provozovaných úřadů. Spletitost historického a institucionálního vývoje velkostatkářských archivů může badatele demotivovat od snahy detailně porozumět příslušným fondům. Komplexní pochopení této problematiky však slibuje výrazně obohatit badatelské otázky i interpretační východiska, jelikož řada cenných materiálů deponovaných ve velkostatkářských archivech mohla být – z rozličných důvodů – ztracena, vědomě zatajena, anebo dokonce obojí.

49 Šolle, Václav: Fideikomisy a jejich současná archivní problematika. Archivní časopis 21, 1971, s. 103–115.; Urfus, Valentin: Rodinný fideikomis v Čechách. Sborník historický 9, 1962, s. 193–237.; Georgiev, Jiří: České fideikomisy v posledních letech své existence. Poznámky k aspektům archivním a právním. *Paginae historiae. Sborník Státního ústředního archivu v Praze* 9, 2001, s. 71–97.

Zum Schicksal der Herrschaftsarchive und historischer Sammlungen bei der ersten Bodenreform (1918–1938)

Das Ziel des Beitrags ist es, die Anfänge der Pflege der wertvollen historischen Bestände im Kontext der ersten tschechoslowakischen Bodenreform darzustellen. Als Beispiele wurden die Herrschaft Křivoklát / Pürglitz (Schriftlichkeiten aus Familiensammlungen des Hauses Fürstenberg) und die Herrschaft Mikulov / Nikolsburg (Buchsammlungen der Familie Dietrichstein) gewählt. In den beiden Fällen kam es zu Verlusten wertvoller Schriftlichkeiten und Bücher. Den Institutionen, die die Umsetzung der Bodenreform in Bezug auf das Kulturerbe beaufsichtigen sollten, standen nicht genug geschulte Mitarbeiter zur Verfügung, um eine solche Entwicklung vorbeugen zu können. Dank einem komplexen Verständnis der Verwicklungen in der historischen und institutionellen Entwicklung der Herrschaftsarchive werden neue Forschungsfragen und Interpretationsausgangspunkte geöffnet. Denn es ist möglich, dass zahlreiche wertvolle, in den Herrschaftsarchiven aufbewahrte Materialien verloren sind oder absichtlich verborgen wurden, beziehungsweise dass beide der Möglichkeiten gelten.

The Fates of Large Estates Archives and Historical Collections after the First Land Reform (1918–1938)

The aim of the paper is to cover the establishment of protection for valuable historical collections in the context of the First Czechoslovak Land Reform. An example of Large Estate Křivoklát (Fürstenberg family papers) and Large Estate Mikulov (book collections of Dietrichstein family) were selected. In both cases, there were losses on valuable papers and books. Institutions that were supposed to supervise the execution of the land reform as for the cultural heritage did not have a sufficient number of trained employees to prevent such an outcome. A comprehensive understanding of the complexity of both historical and institutional development of Large Estate Archives brings up new research questions and interpretations since many of valuable documents deposited in the Large Estate Archives could have been lost, knowingly misplaced, or both.